

Republik / W. Schmitthenner // HZ. – 1960. – Bd. 190, Hft. 1. – S. 1-17.

4. Le Boek Ya. Rinskaya armiya epohi Ranney Imperii / Ya. Le Boek / Per. s frants. – M.: ROSPEN, 2001. – 400 s.

5. Temin P. The Economy of the Early Roman Empire / P. Temin // The Journal of Economic Perspectives. – 2006. – Vol. 20. – N. 1. – P. 133-151.

6. Davies, R. “The supply of animals to the Roman army and the remount system / Davies, R. // Latomus. – 1969. – Vol. 28. – P. 429-459.

7. Mac Mullen, R. The Roman emperor's army cost / R. MacMullen // Latomus. – 1984. – T. 43. – P. 571-580.

8. Crawford M. Money and Exchange in the Roman World / M. Crawford // The Journal of Roman Studies. – 1970. – Vol. 60. – P. 40-48.

9. Hopkins K. Taxes and Trade in the Roman Empire (200 B.C.-A.D. 400) / K. Hopkins // The Journal of Roman Studies. – 1980. – Vol. 70. – P. 101-125.

10. Temin P. The Economy of the Early Roman Empire / P. Temin // The Journal of Economic Perspectives. – 2006. – Vol. 20. – N. 1. – P. 133-151.

11. Wilkes J. J. The Roman Danube: An Archaeological Survey / J. J. Wilkes // The Journal of Roman Studies. – 2005. – Vol. 95. – P. 124-225.

12. Phang, S. E. The Families of Roman Soldiers (First and Second Centuries A. D.): Culture, Law, and Practice / S. E. Phang // Journal of Family History. – 2002. – Vol. 27, N 4, October. – P. 352-373;

13. Campbell, B. The Marriage of Roman Soldiers under the Empire / B. Campbell // The Journal of Roman Studies. – 1978. – Vol. 68. – P. 153-166.

14. Wells C. M. Celibate Soldiers: Augustus and the Army / C. M. Wells // American Journal of Ancient History. – 1989. – N. 14. – P. 180-190.

15. Mann, J. C. Honesta Missio from the Legions / J. C. Mann // KHG. – № 1. – P. 153-162.

16. Mann J. C. Discharge Certificates of the Roman Army / J. C. Mann, M. M. Roxan // Britannia. – 1988. – Vol. 19. – P. 341-347.

17. Wilkes J. J. A Note on the Mutiny of the Pannonian Legions in A. D. 14 / J. J. Wilkes // The Classical Quarterly. New Series. – 1963. – Vol. 13. – № 2. – P. 268-271.

Pilkevich A. L., Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of Ancient History and the Middle Ages, Associate Dean for Academic Affairs, Faculty of History, Taras Shevchenko National University of Kyiv (Ukraine, Kiev), history7@ukr.net

Main directions of the formation of reduction mechanisms as regards the Roman army maintenance system during the period of Early principate

The article is dedicated to the analysis of reduction mechanisms related to the maintenance of the Roman Army. Legions and auxiliary forces (auxilia) became key expenditure items of Treasury (Fiscus) during the period of early Principate, significantly affecting overall economic situation in the state. Among the number of financial practices and bureaucratic instruments, which were introduced to reduce the actual expenses, the author identified the most effective ones, including: monopolization of public procurement of resources required for the army (supply monopoly), deductions from soldiers salaries (deduction in pay) with simultaneous control under payment and fund balances which significantly reduced the actual amount of money needed for circulation. Besides, a significant role was assigned to the balancing system related to the distribution of expenses between the center and the provinces.

The author identified the priority direction for further research, which is the complex calculation of saved state funds accumulated due to the broad involvement of soldiers into activities on extraction of raw materials for construction as well as construction of military and civil facilities.

Keywords: Roman army, aerarium militare, procurator, supply monopoly, deduction in pay, tax on land, provinces.

Пилькевич А. Л., кандидат исторических наук, доцент кафедры истории древнего мира и средних веков, заместитель декана по учебной работе исторического факультета, Киевский национальный университет им. Тараса Шевченко (Украина, Киев), history7@ukr.net

Несколько направлений формирования редуционных механизмов в системе материального обеспечения армии в период Раннего принципата

Статья посвящена анализу формирования редуционных механизмов, связанных с содержанием римской армии. Легионы и вспомогательные части в период Раннего принципата превратились в главную статью расходов казны,

оцутимо вплива на обшчу економічну ситуацію в государстве. Для сокращения реальных расходов был введен ряд финансовых практик и бюрократических инструментов, из которых автором выделены наиболее эффективные: монополизация государственных поставок необходимых для армии ресурсов, вычеты с солдатского жалования при одновременном контроле над выплатами и остатками средств, что существенно уменьшало реальное количество денег, необходимых для обращения. Также важная роль отводилась системе балансирования в распределении издержек между центром и провинциями.

Автором определено приоритетное направление для дальнейших исследований, а именно, комплексный расчет экономленных государством средств за счет широкого привлечения солдат к работам по заготовке строительного материала и непосредственно по строительству военных и гражданских сооружений.

Ключевые слова: римская армия, aerarium militare, procurator, монополизация снабжения, денежные вычеты, натуральный налог, провинции.

* * *

УДК 94:[061.2:502(477)“18/19”

Левченко І. М.
кандидат історичних наук,
доцент кафедри філософії, докторант,
Переяслав-Хмельницький
ДПУ імені Григорія Сковороди
(Україна, Переяслав-Хмельницький),
inna.lewchenko2000@yandex.ru

ПЕРЕДУМОВИ СТВОРЕННЯ НАУКОВО-ПРИРОДНИЧИХ ТОВАРИСТВ В УКРАЇНІ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.: ВИТОКИ ТА ЕТАПИ СТАНОВЛЕННЯ

Висвітлено соціально-політичні та економічні передумови становлення науково-природничих товариств в Україні у другій половині ХІХ – початку ХХ ст. Окреслено причини, які спонукали наукову інтелекцію об'єднатися для розвитку природничої науки, яка сприяла укріпленню та становленню національної освіти.

Автор досліджував мотиви, які спонукали членів природничих товариств розвивати науку й освіту, поширювати наукові здобутки серед широких верств населення, зокрема молоді. У дослідженні аналізуються ідеї, проблеми, конкретні підходи до становлення та організації Київського, Новоросійського та Харківського науково-природничих товариств. У статті розкрито історична зумовленість розвитку прогресивних ідей членів науково-природничих товариств.

Ключові слова: науково-природничі товариства, Харківське природниче товариство, Київське товариство природознавців, Новоросійське товариство природодослідників.

Розвиток науки є однією з найголовніших умов зміцнення Української держави, виходу її з кризового стану. Український народ має величезні здобутки в галузі педагогіки, теорії і практики виховання наступних поколінь, однак вони ще недостатньо використовуються. Причини такого становища полягають у недостатньому дослідженні вітчизняного просвітництва на попередніх етапах її розвитку.

Це вимагає знань досвіду роботи наших попередників, зокрема творців і активних учасників наукових природничих товариств України, які виникали і активно працювали у другій половині ХІХ – початку ХХ ст.

Історії створення, відкриття та діяльності товариств дослідників природи присвячена низка досліджень відомих вітчизняних вчених. Ю. В. Павленко, С. П. Руда, Ю. О. Храмов досліджували природознавство в Україні в історичному, культурному та освітньому контекстах [8]. Природничо-наукові товариства Російської імперії досліджуваного періоду були проаналізовані В. С. Савчуком [11]. Вагомими дослідженнями можна назвати праці А. В. Риженко [9; 10], Б. Л. Лічкова [7] та інших. Важливу джерельну базу дослідження становлять наукові звіти, устава, наукові

записки, які надають достовірну інформацію про етапи становлення та діяльність членів Київського, Новоросійського та Харківського Товариств дослідників природи [5; 6; 12; 14].

Незважаючи на ту увагу сучасних вчених щодо окремих питань, пов'язаних з історією функціонування природничих товариств в Україні у другій половині XIX – початку XX ст., малодослідженими залишаються соціально–економічні та політичні передумови їх відкриття.

Метою нашого дослідження є соціально–економічні та політичні чинники, які впливали на становлення науково–природничих товариств України.

Історія освіти свідчить про те, що бувають певні періоди, коли питання її реформування постає особливо гостро і потребує нового вирішення та більш глибокого обґрунтування. Ці періоди, як правило, характеризуються кризовими явищами в освіті, які, в свою чергу, обумовлені невідповідністю між існуючим змістом освіти і новими досягненнями людського досвіду або новими завданнями, які виникають перед суспільством і людиною на певному етапі їх історичного розвитку [4, с. 3]. Саме зараз виникає необхідність знову звернутися до історичного досвіду розвитку національної освіти, без якого будь–які спроби реформування можуть мати лише неповний і випадковий характер.

Період XIX ст. виявився ключовим в історії природничої освіти, тому що це був час активних педагогічних ініціатив діячів природничої сфери, які були спричинені та супроводжувалися активним розвитком суспільно–політичних, соціально–економічних, національних та культурно–освітніх процесів, що відбувалися на українських землях.

У досліджуваній період територія України була поділена та входила до складу двох імперій: Російської та Австро–Угорської. До складу Російської імперії, якій належало 80% українських земель, входила територія Наддніпрянської України (Правобережна, Лівобережна, Південна і Слобожанщина) [1, с. 137]. Формування національної системи освіти, зокрема, природничої, здійснювалося в умовах панування великодержавної імперської ідеології шляхом нав'язування російської мови, культури, звичаїв [2, с. 184].

Прикметною рисою сучасної західно–європейської цивілізації є надзвичайні успіхи в царині природознавства, які надали сучасній людині чималу владу над природою, що нас оточує. Відомий науковець XIX ст. Б.Л. Личков звертав увагу на занепад національної науки і з цього приводу писав: “В Західній Європі, як відомо, нова держава й нова справжня наука утворилися незалежно одна від одної і вони – приблизно однолітки. В Росії навпаки, наука значно молодша від держави і остання не без підстав дивиться на науку як на свій утір. Цікаво, що і потім зв'язок науки з державою в Росії не тільки не порвався, а немов би зміцнився навіть. Держава може допомагати матеріальними коштами, утворенням нових установ наукового характеру. Всі ці способи для держави можливі і вона має змогу вжити їх всі разом” [7, с. 5].

Епоха кардинальних політичних, соціально–економічних та культурних реформ, що охопила російське суспільство, не обминула й свідомих

українців, які з оптимізмом сприйняли підготовку до скасування кріпацтва.

Реформа 1861 р. законодавчо сформувала той корінний перелом, який називав у Російській імперії. Одним із факторів, які мали важливе значення для розвитку природознавства в Росії, стала популяризація освіти, яка отримала велике розповсюдження серед населення. К. А. Тимирязев зазначав: “важним фактором, могутим служити зв'язуючим звеном между учеными одной какой–нибудь или соприкасающихся между собой специальностей, а также между учеными и обществом на Западе, уже служили многочисленные ученые общества, периодические съезды и т.д. У нас в дореформенную эпоху их число и круг деятельности были ничтожны” [13, с. 148].

Прагнення багатьох верств суспільства до підвищення рівня загальної освіти не задовольнялось, бо викладання природознавства було виключено з курсу середніх учбових закладів і залишалося лише у програмах нечисленних реальних училищ. Необхідний обсяг природничих знань можна було одержати лише в університетах. Викладачі університетів, прагнучи до якомога активнішого поширення знань про Природу і людину між усіма верствами населення, не обмежувалися читанням обов'язкових курсів, а виступали з публічними загальнодоступними лекціями, науковим читаннями, залучаючи до своїх гуртків викладачів гімназій, училищ, приймали жінок, що було на той час прогресивним.

Потреби життя, що ускладнились на ґрунті розвитку сучасної культури, вимагали від держави утворення великих кадрів спеціалістів і це спонукало державу, часто просто через практичні міркування, ближче підійти до питання розвитку системи народної освіти, зокрема, природничої сфери. Природознавству надавалась провідна роль у цьому напрямку. З цього питання науковці того часу висловлювались так: “значно підсилити викладання природознавства в шкільних установах всіх типів і ступенів. При цьому вивчення природничих наук повинно мати характер не тільки книжного навчання, але дійсного вивчення живої природи, а для цього на всіх ступенях необхідно як можна більше розширення екскурсійно–лабораторних занять. У середній школі викладання природознавства повинно бути заведено по всіх класах од першого і до останнього, при чім програма викладання природознавства в середній школі повинна мати закінчений характер і разом з тим служити підготовкою до дальшого вивчення предмета в вищій школі” [7, с. 12].

Було декілька факторів, які негативно впливали на розвиток науки в Російській імперії. По–перше, хибна наукова політика уряду полягала не в результативності роботи наукових установ, а у її відповідності завданням “охорони порядку”. По–друге, мережа наукових установ нерівномірно розташовувалась. Про це говорять наступні факти: на кінець XIX ст. більшість вищих навчальних і наукових закладів зосереджувались у Петербурзі. З 52 вищих навчальних закладів 25 налічувалося саме в зазначеній столиці, з трьох науково–дослідних інститутів два було там же і також близько 70 наукових товариств [8, с. 375]. По–третє, недооцінювання важливості впровадження наукових

досліджень призводило до відсутності належної фінансової підтримки з боку держави. Так, на підготовку професорів та на відрядження вчених з державної скарбниці у 1862–1865 рр. щороку надавалося близько 100 тис. крб., а у 1883 р. тільки 50 тис. крб. [8, с. 375]. Всі ці обставини негативно позначались на розвитку освіти та науки в зазначений період і спонукали вітчизняних вчених проводити дослідження за межами державних установ, які менше контролювалися з боку держави.

Життя вимагало цілеспрямованих, ефективніших форм науково–просвітницької діяльності. Саме тому такого широкого розмаху набула популяризація наукових знань у товариствах природознавців, які відіграли виняткову роль у формуванні наукового світогляду, піднесенні культури в Україні в другій половині XIX – поч. XX століть.

Однією з форм організації науки в природничій сфері досліджуваного періоду були з'їзди природознавців. Відомий науковець, зоолог К. Ф. Кеслер неодноразово намагався провести зібрання науковців у Києві. І лише в 1861 р. завдяки підтримці видатного хірурга Н. І. Пирогова Кеслеру вдалося провести перший з'їзд природознавців та викладачів природничих наук у гімназіях. В ньому приймало участь 44 делегати, 14 із яких були природознавці лише з Київського університету, хоча запрошення були розіслані в інші вищі навчальні заклади. Науковці Харківського університету приєдналися до участі у з'їзді природознавців у 1862 р. [12, с. 15–22].

Важливу роль в історії становлення наукових товариств відіграв І Всеросійський з'їзд природознавців, який відбувся в Петербурзі 28 грудня 1867 року [9, с. 5]. По своїм організаційно–науковим результатам з'їзд мав надзвичайне значення у справі консолідації вчених і організації науки в Російській імперії. Було прийнято два важливих рішення, одне з яких полягало у заснуванні при кожному університеті товариства природодослідників, з метою різностороннього дослідження Росії в зоологічному, біологічному та геологічному відношеннях. Друге рішення стосувалося щорічного проведення всеросійських з'їздів природознавців [3, с. 178].

Завдяки ініціативі професора К. Ф. Кеслера спільне зібрання з'їзду одноголосно постановило звернутися до міністра народної освіти графу Толстому з проханням про надання природничим товариствам матеріальної допомоги в розмірі 4000–5000 тис. крб. щороку [5, с. 5]. Вітчизняні натуралісти визнавали необхідність створення природничих товариств і з цього приводу вони висловились в докладній записці графу Толстому: “Естественные произведения России не только Азиатской, но и Европейской чрезвычайно мало исследованы, что сведения наши относительно многих местностей, особенно животных и растений, которые были собраны 100 лет тому назад экспедициями Палласа, Гмелина, Гюльденштедта и Лепехина; что дело дошло до того, что часто для получения русских коллекций животных и растений приходится обращаться к различным иностранным коллекторам”. Міністр народної освіти погодився з клопотанням, яке йому надійшло і зробив все можливе

для того, щоб кожне засноване природниче товариство отримувало асигнувань від держави по 2500 крб. щороку [3, с. 179].

Товариства природознавців почали утворюватися при університетах згідно з постановою Першого з'їзду російських природознавців і лікарів. Одними з перших були засновані товариства у Києві (1869), Харкові (1869) та Одесі (1870) [9, с. 22], які мали за мету не лише вивчати природу краю, сприяти природознавчим дослідженням, популяризувати наукові знання серед населення, але й реформувати освіту, міняти зміст освіти, навчати молодь у гуманістичному світогляді. У кожного товариства сформувалася певна система просвітницьких заходів, яка включала підготовку й організацію публічних лекцій, читання спеціальних курсів з природознавства в середніх і недільних школах, училищах тощо. Кожне з товариств мало свою мету, що й спонукало деяких членів бути одночасно членами декількох товариств.

Структура статуту і його зміст були стандартними для всіх товариств природодослідників, створених при університетах. Статут містив у собі п'ять основних розділів, в яких детально розглядалися цілі та права товариства; склад, права та обов'язки членів товариства; положення про Раду товариства, про зібрання, джерела формування матеріальних коштів. В якості цілей діяльності ставилися наступні завдання: дослідження органічної і неорганічної природи; сприяння розвитку природознавства і техніки; поширення знань серед широких верств населення; оновлення навчальних програм і написання підручників; поширення лабораторних і практичних робіт; розробка інтегрованих навчальних курсів в галузі природознавства; створення бібліотек та музеїв [10, с. 5].

Варто зазначити, що відкриття природничих товариств відбувалося не настільки швидко, як того бажали самі засновники. Так, Новоросійське товариство природознавців чекало свого відкриття майже два місяці, доки друкувалось 300 екземплярів статуту та приймалися заяви від бажаючих вступити до лав природознавців. Потім ще був згааний час на те, щоб улагодити непорозуміння співзасновників відповідно процедури обрання президента товариства. Декан фізико–математичного факультету В. І. Лапшин зазначав, що “...общество состоит пока из одних учредителей, поэтому президент и должен быть из их среды”. На таку заяву швидко зреагував майбутній член товариства, фізик А. А. Веріго: “...следовало бы избрать новых членов в факультетском заседании, а президента в общем собрании всех членов” [11, с. 27]. Питання обрання президента зайшло в глухий кут і на екстраординарному засіданні було обрано тимчасового президента. Ним став декан фізико–математичного факультету, професор фізики В. І. Лапшин. Чому так прискіпливо ставилися до посади президента товариства сказати складно, але одне зрозуміло, що науковці вбачали ефективність роботи та досягнення поставлених завдань у правильно підібраній кандидатурі.

2 січня 1870 р. відбулись збори Новоросійського товариства природознавців, на яких члени – засновники та дійсні члени товариства обрали президентом

відомого вченого, ботаніка Л. С. Ценковського, віце-президентами – Н. Соколова, В. Лапшина [11, с. 28].

Зазначимо, що Харківське товариство дослідників природи розпочало свою роботу на чотири місяці раніше за Новоросійське. Суперечок стосовно обрання президента у товариства не виникало. Членами – засновниками товариства були професори–натуралісти фізико–математичного факультету: зоологи О. В. Чернай та П. Т. Степанов, ботанік А. С. Пітра, геологи І. Ф. Леваковський та О. С. Бріо. На посаду голови товариства було обрано О. В. Черная. До кінця 1869 р. у Харківське товариство дослідників природи входило 16 дійсних членів і один почесний. Всі вони були відомими своїми науковими працями з природознавства, і в тому ж році негайно приступили до наукової діяльності [3, с. 180].

Метою створення наукового товариства члени вважали головним чином дослідження Харківського навчального округу в природничо–науковому аспекті. Адже до виникнення товариства відомості про фауну, флору Харківського навчального округу були надзвичайно обмеженими. Тому діяльність перших членів товариства була направлена виключно на дослідження місцевої фауни і флори, складалась плани експедицій для дослідження невідомих місцевостей. Початок діяльності товариства співпало з появою комах, які приносили багато шкоди не тільки сільському господарству, але й місцевому населенню. Члени товариства командували своїх науковців, які досліджували розвиток, життя та міри боротьби з ними [3, с. 173].

Київське товариство природознавців в перші роки свого існування зростало доволі швидко. Про це свідчить чисельність дійсних членів товариства, яких у 1884 р. нараховувалось 106. За п'ятнадцять років свого існування головами товариства були І. Г. Борщов, Н. А. Хржонщевський, А. О. Ковалевський, М. П. Авенаріус, Н. А. Бунге і К. М. Феофілактів [6, с. 2]. Статут товариства визначав основні напрями діяльності науковців, саме: досліджувати органічну і неорганічну природу; сприяти розвитку природничих наук; розповсюджувати природничо–історичні знання в Росії; впроваджувати екскурсійну та експедиційну діяльність; проводити зібрання для наукових повідомлень; друкувати свої праці у вигляді періодичних видань; відкривати лекції; видавати матеріальну допомогу нужденним членам товариства тощо [14, с. 1–2].

Становлення науково–природничих товариств України другої половини XIX початок XX ст. визначалося багатьма суб'єктивними і об'єктивними умовами – існуючими соціально–економічними відносинами, політичним ладом, культурними надбаннями тогочасного суспільства, національними традиціями і звичаями, рівнем розвитку науки.

В умовах, коли природознавство було виключене з програми багатьох середніх навчальних закладів, члени природничих товариств досліджували актуальні проблеми своїх наук і різноманітними шляхами поширювали їх серед різних верств населення.

Члени природничих товариств розуміли важливість дослідження рідного краю, його рослинного і тваринного світу, зміцнення наукових основ

природознавства, і завдяки досягненню цих завдань об'єднувались у наукові зібрання.

Список використаних джерел

1. Алексеев Ю. М., Вертегел А. Г., Даниленко В. М. История Украины: Навч. посібн. Для абітурієнтів та студентів вищих навчальних закладів освіти / Ю. М. Алексеев, А. Г. Вертегел, В. М. Даниленко. – К.: Каравела, 2004. – 255 с.
2. Алексюк А. М. Педагогіка вищої освіти України. Історія. Теорія: Підручник для студентів / А. М. Алексюк. – К.: “Либідь”, 1998. – 558 с.
3. Багалеї Д. І., Осипов І. П. Ученые общества и учебновспомогательные учреждения Харьковского университета (1805–1905) / Д. І. Багалеї, І. П. Осипов. – Харьков, 1911. – 280 с.
4. Высшая школа СССР за 50 лет (1917–1967) / под ред. В. П. Елютина. – М.: “Высшая школа”, 1967. – 272 с.
5. Историческая записка об учреждении общества испытателей природы в трудах первого съезда русских естествоиспытателей. – СПб., 1868. – 27 с.
6. Киевское общество естествоиспытателей. – К., 1884. – 14 с.
7. Лічков Б. Л. Про заходи для розвитку природознавства на Україні // Вісник фізико–математичного відділу Української Академії наук у Києві. – К., 1919. – 15 с.
8. Павленко Ю. П., Руда С. П., Хорошева С. А., Храмов Ю. О. Природознавство в Україні до початку XX ст. в історичному та освітньому контекстах / Ю. П. Павленко, С. П. Руда, С. А. Хорошева, Ю. В. Храмов. – К.: Видавничий дім “Академперіодика”, 2001. – 420 с.
9. Риженко А. В. Науково–природничі товариства (друга половина XIX – початок XX ст.) / Риженко А. В. – К.: Науковий світ, 2002. – 25 с.
10. Риженко А. В. Просвітницький і педагогічний досвід природничих товариств України (друга половина XIX – початок XX століть): Навчальний посібник / А. В. Риженко. – К.: Науковий світ, 2004. – 105 с.
11. Савчук В. С. Природничо–наукові товариства Півдня Російської імперії: друга половина XIX – початок XX ст. // В. С. Савчук. – Дніпропетровськ: Вид-во ДДУ, 1994. – 232 с.
12. Съезд в Киеве естествоиспытателей. – К., 1861. – 32 с.
13. Тимирязев К. Л. Развитие естествознания в России в эпоху 60–х годов // Сочинения в 9 томах. – ЮМ., 1939. – Т. 8. – 470 с.
14. Устав Киевского общества естествоиспытателей. – 1863. – 7 с.

References

1. Aljeksjejev Ju. M., Vertegel A. G., Danylenko V. M. Istorija Ukraїny: Navch. posibn. Dlja abiturijentiv ta studentiv vyshhyh navchal'nyh zakladiv osvity / Ju. M. Aljeksjejev, A. G. Vertegel, V. M. Danylenko. – K.: Karavela, 2004. – 255 s.
2. Aleksjuk A. M. Pedagogika vyshhoї osvity Ukraїny. Istorija. Teorija: Pidruchnyk dlja studentiv / A. M. Aleksjuk. – K.: “Lybidь”, 1998. – 558 s.
3. Bagalej D. I., Osipov I. P. Uchenye obshhestva i uchebnovspomogatel'nye uchrezhdenija Har'kovskogo universiteta (1805–1905) / D. I. Bagalej, I. P. Osipov. – Har'kov, 1911. – 280 s.
4. Vysshaja shkola SSSR za 50 let (1917–1967) / Pod red. V. P. Eljutina. – M.: “Vysshaja shkola”, 1967. – 272 s.
5. Istoricheskaja zapiska ob uchrezhdenii obshhestva ispytatelej prirody v trudah pervogo s#ezda russkikh estestvoispytatelej. – SPb., 1868. – 27 s.
6. Kievskoe obshhestvo estestvoispytatelej. – K., 1884. – 14 s.
7. Lichkov B. L. Pro zahody dlja rozvytku pryrodznavstva na Ukraїni // Visnyk fizyko–satematychnogo viddilu Ukraїns'koi Akademii nauk u Kyjevi. – K., 1919. – 15 s.
8. Pavlenko Ju. P., Ruda S. P., Horosheva S. A., Hramov Ju. O. Pryrodznavstvo v Ukraїni do pochatku XX st. v istorychnomu ta osvitt'omu kontekstah / Ju. P. Pavlenko, S. P. Ruda, S. A. Horosheva, Ju. V. Hramov. – K.: Vydavnychyj dim “Akademperiodyka”, 2001. – 420 s.
9. Ryzhenko A. V. Naukovo–pryrodnichi tovarystva (druga polovyna XIX – pochatok XX st.) / Ryzhenko A. V. – K.: Naukovyj svit, 2002. – 25 s.
10. Ryzhenko A. V. Prosvitnyč'kyj i pedagogichnyj dosvid pryrodnych tovarystv Ukraїny (druga polovyna XIX – pochatok XX stolit'): Navchal'nyj posibnyk / A. V. Ryzhenko. – K.: Naukovyj svit, 2004. – 105 s.

11. Savchuk V. S. Pryrodnycho–naukovi tovarystva Pivdnja Rosijs'koi imperii: druga polovyna XIX – pochatok XX st. // V. S. Savchuk. – Dnipropetrovs'k: Vyd–vo DDU, 1994. – 232 s.
12. S#ezd v Kieve estestvoispytatelej. – K., 1861. – 32 s.
13. Timirjazev K. L. Razvitie estestvoznaniya v Rossii v jepohu 60–h godov // Sochineniya v 9 tomah. – JuM., 1939. – T.8. – 470 s.
14. Ustav Kievskogo obshhestva estestvoispytatelej. – 1863. – 7 s.

Lewchenko I. M., Ph.D., Associate Professor of Philosophy, doctoral, Pereyaslav–Khmelnitsky State Pedagogical University named Gregoriy Skovoroda (Ukraine, Pereyaslav–Khmelnitsky), inna.lewchenko2000@yandex.ru

Prerequisites for the creation of natural science societies in Ukraine in the second half of XIX – early XX cent.: the origins and stages of development

The article highlights the socio-political and economic preconditions of formation of natural science societies of Ukraine in the second half of XIX – early XX centuries. Marked the reasons that prompted academics to come together for the development of natural science, which contributed to the strengthening and development of national education.

The author investigated the motivations of members of natural communities to develop science and education, to disseminate scientific achievements among the General population, in particular young people. The study analyses the ideas, problems, specific approaches to the formation and organization of the Kiev, Novorossiysk and Kharkiv natural science societies. The article considers the historical conditionality of development of progressive ideas for members of the natural science societies.

Keywords: natural science society, the natural science society of Kharkov, Kiev society of naturalists, Novorossiysk society of naturalists.

Lewchenko I. N., кандидат исторических наук, доцент кафедры философии, докторант, Переяслав–Хмельницкий ГПУ имени Григория Сковороды (Украина, Переяслав–Хмельницкий), inna.lewchenko2000@yandex.ru

Предпосылки создания научно–естественных обществ в Украине во второй половине XIX – начале XX вв.: истоки и этапы становления

Освещены социально–политические и экономические предпосылки становления научно–естественных обществ Украины во второй половине XIX – начале XX вв. Обозначены причины, которые побудили научную интеллигенцию объединиться для развития естественной науки, которая способствовала укреплению и становлению национального образования.

Автор исследовал мотивы, которые побудили членов естественных обществ развивать науку и образование, распространять научные достижения среди широких слоев населения, в частности молодежи. В исследовании анализируются идеи, проблемы, конкретные подходы к становлению и организации Киевского, Новороссийского и Харьковского научно–естественных обществ. В статье раскрыта историческая обусловленность развития прогрессивных идей членов научно–естественных обществ.

Ключевые слова: научно–естественные общества, Харьковское естественное общество, Киевское общество естествоиспытателей, Новороссийское общество естествоиспытателей.

* * *

УДК 94(477.82)“18”::338.439[663.3+663.4]

Мартинчук С. В.
здобувач кафедри всесвітньої історії,
Східноєвропейський національний університет
ім. Лесі Українки
(Україна, Луцьк), svetamart79@mail.ru

Розвиток винокурної та пивоварної промисловості Волині у другій половині XIX століття

На підставі аналізу звітів губернаторів та контролерів зі сплати акцизних платежів проаналізовано розвиток винокурної та пивоварної галузей промисловості Волині у другій половині XIX ст. З'ясовано, що, починаючи з 1870-х рр., кількість підприємств зазначених галузей у губернії зменшилась, але загальний обсяг виробленої продукції збільшився. Стан розвитку винокурної промисловості залежав від економічної політики уряду. Наприкінці XIX ст. російське законодавство сприяло розвитку великих підприємств, які переважно експортували продукцію за кордон. Окрім горілки і спирту, на Волині було поширене виробництво пива. На відміну від винокуріння, пиварні заклади задовольняли потреби лише місцевого споживача.

Ключові слова: Волинська губернія, звіт губернатора, винокуріння, пивоваріння, акцизний нагляд.

Гуральництво й броварництво якнайтісніше пов'язані з розвитком зернового виробництва, тому в економіці Волині, починаючи з XVI ст., вони займали важливе місце. Тому вивчення розвитку винокурної та пивоварної галузей в умовах ринкової трансформації аграрних відносин у пореформеній Російській імперії залишається важливим завданням дослідників.

Відомості про розвиток винокурної промисловості у Волинській губернії знаходимо в різних джерелах. Серед них варто виділити щорічні звіти губернаторів імператорові про загальний стан губернії [5–9] та укази Волинської казенної палати [1–4]. У довідковому виданні “Вся Россия. Русская книга промышленности, торговли, сельского хозяйства и администрации” [12] знаходимо необхідні статистичні дані по Волинській губернії. Цікавий матеріал про соціально–економічний стан волинських міст міститься у відомому виданні О. Братчикова [11].

Промисловий розвиток українських губерній після відміни кріпацтва став об'єктом вивчення багатьох істориків. Варто згадати багаті на статистичний матеріал роботи Олексія Нестеренка [20] та Івана Гуржія [14]. З останніх робіт можна виділити дослідження розвитку переробної промисловості у Наддніпрянській Україні в другій половині XIX – початку XX ст. Миколи Москалюка [16–18]. Серед публікацій з історії промисловості Волині на увагу заслуговують роботи Олега Гордуновського [13], Віктора Павлюка [21] та Ярослава Цецика [24]. Однак розвиток винокурної та пивоварної промисловості в Волинській губернії у другій половині XIX ст. потребує глибшого вивчення на підставі аналізу різних статистичних матеріалів.

Мета запропонованої розвідки: показати стан винокуріння й пивоваріння на Волині у пореформеній період.

На середину XIX ст. винокурна й пивоварна галузі промисловості посідали значне місце в економіці Волині. Вузкість внутрішнього ринку і відсутність належних шляхів сполучення призводили до нагромадження залишків хліба у дворян, до його дешевизни, тому гуральництво і броварництво для волинських землевласників були важливим способом збуту хлібних надлишків, які таким чином підвищували товарність маєтку [16, с. 16]. Сировиною для виробництва горілки було борошно, а згодом – картопля та патока завдяки застосуванню паровиків високого тиску.

Про суттєвий розвиток винокурної промисловості у Волинській губернії можна стверджувати за кількістю діючих заводів: згідно зі звітом губернатора за 1850 р., у краї налічувалося 75 горілчанних заводів: у Новоград–Волинському повіті – 47 підприємств (загальна вартість виробленої продукції складала 68 060 руб.), у Старокостянтинівському – 21 (вартість продукції – 59 172 руб.), в Овруцькому – 7 (вартість продукції – 10 975 руб. [5, арк. 100–106]. Отже, у Новоград–Волинському та Овруцькому повітах переважали дрібні гуральні, де вироблялось продукції приблизно на 1 500 руб. на рік, а підприємства в Старокостянтинівському повіті були майже удвічі більшими за обсягом вироблених товарів.